

הרב שי וינטר

"צריך לברר" - לעיכובא?

עיון בשיטת רש"י ורשב"ם

ראשי פרקים:

- א. הצגת הסוגיה ושיטת רש"י בפירושה.
- ב. התמיהה בשיטת רש"י.
- ג. ביאור לשוני למחלוקת הראשונים האם דין "צריך לברר" הוא לעיכובא.
- ד. צמצום שיטת רש"י ורשב"ם.
- ה. ביאור שיטת רש"י ורשב"ם מדין "קיבלו עליהו".
- ו. ביאור שיטתם משום "דין מרומה".
- ז. הסבר מחלוקת רש"י ורשב"ם עם ר"ת ושאר ראשונים.
- ח. סיכום.

הצגת הסוגיה ושיטת רש"י בפירושה

במשנה בתחילת פרק זה בורר (סנהדרין כג, א) מובאת מחלוקת תנאים בעניין יכולתם של בעלי הדין לפסול זה את עדיו של זה:

זה פוסל עדיו של זה, וזה פוסל עדיו של זה, דברי רבי מאיר, וחכמים אומרים: אימתי - בזמן שמביא עליהן ראיה שהן קרובין או פסולין, אבל אם היו כשרין - אינו יכול לפסולן.

דעתו של ר"מ נראית תמוהה, שכן לא יעלה על הדעת שבע"ד יכול לפסול את העדים המעידים נגדו, ללא כל ראיה על היותם פסולים. בלשון הגמ' שם מנוסחת התמיהה כך:

אמר ריש לקיש: פה קדוש יאמר דבר זה?

כדי לתרץ קושיה זו, מובאים בגמ' ארבעה הסברים למחלוקתם של ר"מ וחכמים. ע"פ ההסבר השלישי שבגמ' (שם, כג, ב) מחלוקתם תלויה בדין "צריך לברר". מאמרנו עוסק בביאור שיטת הראשונים הסוברים כי דין זה ש"צריך לברר" הוא לעיכובא.

לצורך הבנת המושג "צריך לברר" והבנת שיטת הראשונים הסוברת כי צורך זה הוא לעיכובא יש להציג תחילה את ההסברים השני והשלישי שבגמ' למחלוקת התנאים, כלשונם:

אמר רבי אלעזר: בבא הוא ואחר לפוסלן. - כל כמיניה? נוגע בעדותו הוא - אמר רב אחא בריה דרב איקא: כגון שקרא עליו ערער. - ערער דמאי? אילימא ערער דגזלנותא - כל כמיניה? נוגע בעדותו הוא! אלא: ערער דפגם משפחה. רבי מאיר סבר: הני אמשפחה קמסהד, ואיהו ממילא קפסיל. ורבנן סברי: סוף סוף נוגע בעדותו הוא. כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן: מחלוקת בשתי כיתי עדים, דרבי מאיר סבר: צריך לברר, ורבנן סברי: אינו צריך לברר. אבל בכת אחת - דברי הכל אין יכול לפוסלן.

ראשונים רבי¹ הבינו כי דברי רב דימי (ההסבר הג') מוסבים על דברי רבי אלעזר (ההסבר הב'), דהיינו שגם רב דימי, כר' אלעזר, מעמיד את המשנה במקרה שאחד מבעלי הדין ועד שעמו באים לפסול את העדים שהביא בעל הדין השני.

בפירוש רש"י מובאות שתי אפשרויות לפירוש האוקימתא של רב דימי, על פי הבנה זו:

אפשרות א'

המשנה עוסקת במקרה בו טוען התובע כי יש לו שתי כתות עדים להוכיח את טענתו, אך בינתיים הביא רק כת עדים אחת. הנתבע ואחד אחר עמו באים לפסול כת עדים זו. ר"מ סובר שצריך התובע לברר דבריו ולהביא גם את כת העדים השניה. ע"פ פירוש זה, אין זה משנה, אם הכת הב' שיביא התובע תמצא כשרה או פסולה, ובלבד שיברר את דבריו שאמר שיש לו שתי כתות עדים, שאם לא יעשה כן יפסיד בדינו. משום כך אין הנתבע נחשב לנוגע בעדות כאשר בא לפסול את הכת הראשונה מלהעיד, שהרי התובע יזדקק בהכרח להעמיד טענתו ע"י הבאת כת עדים נוספת. רבנן סוברים שאין בית הדין מצריכים את התובע לברר את טענתו ובהחלט אפשר שלא יביא כלל את כת העדים השניה, וממילא נמצא שהנתבע נחשב לנוגע בעדות כאשר בא לפסול את הכת הא', שהרי סביר בהחלט שרק על פי כת זו יחתך דינו.

אפשרות ב'

המשנה מדברת על מקרה בו הביא כבר התובע שתי כתות עדים להוכיח את טענתו והנתבע ואחד עמו באים לפסול אחת מהכתות. על פי אפשרות זו², ר"מ הוא הסובר, שאין מוטלת על התובע חובה לברר דבריו ולהציג בפני בית הדין שתי כתות של עדים כשרים. ממילא אין הנתבע נפסל כנוגע בעדות, שכן נותרה לפנינו כת עדים שאין לנו סיבה לחוש שאינה כשרה, ודי לו לתובע בכת זו³. רבנן חולקים על ר"מ וסוברים כי על התובע לברר טענתו, דהיינו להביא שתי כתות של עדים כשרים, כפי שטען שבאפשרותו לעשות, ואם לא יעשה כן יפסיד בדין. ממילא נחשב הנתבע לנוגע בעדות כאשר בא לפסול כל אחת מהכתות, שכן התובע נזקק בהכרח לשתייהן.

1. רש"י, תוס', תוס' ראש ור"ן בסוגייתנו; אור זרוע, פסקי סנהדרין, סי' ט-יא. בהמשך המאמר נביא, בעהש"ת, את שיטת הרמב"ם ואת שיטת הרמ"ה, שלמדו את מהלך הסוגיה באופן שונה.

2. ע"פ הפירוש השני שמביא רש"י, הגירסא בגמ' היא: "דר"מ סבר אין צריך לברר ורבנן סברי צריך לברר" - הפוך מהגירסא שלפנינו.

3. עי' בהסבר המהרש"א, שם, להבדלים שבין שני הפירושים-האפשרויות הנ"ל.

התמיהה בשיטת רש"י

מדברי רש"י (בשני הפירושים) עולה כי האומר ש"צריך לברר" סובר שזהו דין לעיכובא! הן לדעת ר"מ, על פי פירוש א' והן לדעת חכמים, על פי פירוש ב' - אם לא יברר התובע את דבריו יפסיד את הדין, לפירוש הא' - אם לא יביא כת נוספת ואפי' פסולה - יפסיד. לפירוש ב' - אם לא יברר את כשרות שתי הכתות שהביא - יפסיד.

דברי רש"י מעלים תמיהה רבה. היתכן כי למרות עדותם של שני עדים כשרים לזכותו של התובע יפסיד הלה את תביעתו רק משום שלא עמד בדבריו להביא שתי כתות עדים, לכל פירוש כדאית ליה? שני עדים מהווים ראיה מוחלטת בדיני הראיות שבמשפט התורה: "על פי שני עדים... יקום דבר" (דברים יט, טו). כיצד יגרמו דברים שאמר בעל הדין לכך שלא נקבל דבריהם של עדים כשרים?

תוס' מקשים על רש"י מסוגיה מקבילה לסוגייתנו, בפרק גט פשוט (בבא בתרא קס"ט-ק"ע):

ת"ד: הבא לידון בשטר ובחזקה - נידון בשטר, דברי רבי; רשב"ג אומר: בחזקה. במאי קמיפלגי? ... הכא בלברר קמיפלגי; כי הא דרב יצחק בר יוסף הוה מסיק ביה זוזי ברבי אבא, אתא לקמיה דרבי יצחק נפחא, אמר: פרעתוך בפני פלוני ופלוני, אמר ליה רבי יצחק: יבואו פלוני ופלוני ויעידו. אמר ליה: אי לא אתו לא מהימנינא? והא קיימא לן: המלוה את חבירו בעדים - אינו צריך לפרעו בעדים! אמר ליה: אנא בההיא כשמעתא דמר סבירא לי, דאמר רבי אבא אמר רב אדא בר אהבה אמר רב: האומר לחבירו פרעתוך בפני פלוני ופלוני - צריך שיבואו פלוני ופלוני ויעידו. והא אמר רב גידל אמר רב: הלכה כדברי רבן שמעון בן גמליאל, ואף רבי לא אמר אלא לברר! א"ל: אנא נמי לברר קאמינא.

בשני המקרים המובאים בסוגיה זו - טוען הנתבע טענה שיכול היה לזכות בדין גם לולא טען אותה. די לו למחזיק בקרקע להביא עדי חזקת ג' שנים, ואין הוא זקוק מן הדין להוכיח את בעלותו ע"י שטר לאחר שיביא עדי חזקה. וכן די לו ללווה לטעון שפרע כדי שיאמנו דבריו, ואינו זקוק לומר שפרע בפני עדים. בשני המקרים התחייב הנתבע להמציא ראיה שמן הדין אינו חייב להביאה.

רבנו תם (תוד"ה "אלא", ב"ב, קע, ב:)⁴ למד ממסקנת סוגיה זו, שגם למי"ד "צריך לברר" אין זה אלא חיוב לכתחילה, אך ודאי לא יפסיד הנתבע אם לא עמד בטענתו שיוכיח צדקתו ע"י ראיה כזו שאין הוא חייב בה מעיקר הדין⁵.

רבנו תם, הבין כך הן מלשון הסוגיה בב"ב, שם, והן מסברה:

אלא לברר - פירש רבינו תם לברר אמיתת הדברים ולהעמיד על האמת, ואם ימצאו ויאמרו לא ראינו מעולם מיחייב. אבל אם לא ימצאם לא אבד בכך, שאין סברא שהיה מחייבו לשלם על זה אם לא יוכל למצאן, כי מה דין הוא זה שיפסיד בחנם אם לא יוכל

4. סנהדרין כג, ב: ד"ה זרבנן.

5. וכן היא דעת התוס' בסנהדרין, ראה הערה קודמת.

6. כך הבינו גם ראשונים נוספים: רי"ף, נמי (עט, א בדפי הרי"ף בב"ב) ועוד.

לאמת דבריו שלא היה צריך לטעון ועוד דהכי משמע אנא נמי לברר קאמינא ולא לחייב, שאם היה מחייבו לברר מה תשובה היא זו אנא נמי לברר, מכל מקום היה מחייבו ואדרבה מה שמכיר לברר אינו כי אם קושיא על טעמו...

בהתאם להבנה זו הקשה רבנו תם בתוס' בסוגייתנו על פירוש רש"י הנ"ל, ובאמת לדעתו גם למ"ד "צריך לברר" - לא יפסיד התובע אם יביא רק כת אחת של עדים כשרים. מתוך קושיא זו דוחה רבנו תם את הפירוש השני של רש"י בסוגיה, ומקבל, עקרונית את פירושו הא. אמנם, ר"ת, שלא כרש"י, מסביר כי הנתבע אינו נחשב נוגע בעדות, לדעת ר"מ, לא משום שהתובע מוכרח להביא כת עדים נוספת אלא משום **שמסתמא** יעשה מה שב"ד אומרים לו להביא כת נוספת, כפי שהתחייב. אמנם, אליבא דאמת, אם לא יביא כת זו לא יפסיד.

מצאנו חבר לרש"י - רשב"ם, אשר פירש את הגמ' בב"ב שם, כרש"י בסנהדרין, שהצורך לברר למ"ד שצריך לעשות כן הוא לעיכובא. עם הראיה של ר"ת מפשט הסוגיה בב"ב מתמודד הרשב"ם, שם⁷. אמנם, הקושי הגדול על שיטת רש"י ורשב"ם הוא קושי מסברה. נסכם את הקושי, משתי בחינות:

א. קשה להבין מדוע מי שטען טענה מיותרת יפסיד בדינו, אף שהביא לזכותו ראיה מספיקה, על פי שורת הדין.

ב. אף אם נאמר שיש פגם בטענתו של בעל הדין, בכך שלא עמד בדיבורו ולא ברר כל דבריו - דל מהכא טענתו, הרי לפנינו עדים כשרים, ומדוע לא נכריע את הדין על פיהם?⁸

באור לשוני למחלוקת הראשונים בדין "צריך לברר"

בכמה מקומות בש"ס דנה הגמ' בשאלה אם המילה "צריך" משמעותה לכתחילה או לעיכובא, ומצאנו אף שנחלקו בכך אמוראים, במסכת יומא (דף סא, ב):

...תניא כוותיה דרבי יוחנן: אשם מצורע ששחטו שלא לשמו, או שלא נתן מדמו לגבי בהונות - הרי זה עולה לגבי מזבח וטעון נסכים, וצריך אשם אחר להכשירו. - ורב חסדא אמר לך: **מאי צריך - צריך ואין לו תקנה. ותני תנא צריך ואין לו תקנה? - אין, והתניא: נזיר** ממורט, בית שמאי אומרים: צריך העברת תער, ובית הלל אומרים: אין צריך העברת תער. ואמר רבי אבינא: כשאומרים בית שמאי צריך - צריך ואין לו תקנה.

בשו"ת חוות יאיר סי' קס"ז, אגב דיון בעניין אחר, תלה גם את מחלוקת הראשונים אם "צריך לברר" הוא דין לעיכובא אם לאו, בהבנת המילה "צריך" בדברי חז"ל, וכרך מח' זו עם מחלוקת נוספות התלויות בהבנת משמעות המילה "צריך":

7. ד"ה זאף רבי לא אמר אלא לברר" (קסט, א). וד"ה "אמר ליה אנא נמי לברר קאמינא" (קסט, ב) ועי' עוד ברא"ש שם, סי' כז.
8. יש לציין שר"ת מקשה מסברה רק את הקושי הראשון ולא את הקושי השני, שלכא"ז "זועק" יותר, ועי' לקמן הע' 26.

...פליגו הפוסקים בכמה מקומות שאמר השי"ס לשון "צריך" אם ר"ל לכתחלה או אף בדיעבד ע"י בהרא"ש יבמות קס"ב סע"ב... ובב"ב קס"ט. בצריך לברר קמפלגי ונחלקו בו הרי"ף ורשב"ם... (ובזה צ"ע על הטור דבא"ח סי' ל"ב על צריך שיגיע החרץ כתב דדווקא לכתחלה וכ"כ גם שם סי' ר"ס גבי הגומל בעשרה. ובי"ד סי' רע"ד גבי תגין דשעטנ"ז פסק דאפי' בדיעבד)...

מחלוקות הראשונים, אותן מביא החוות יאיר, אינן קשורות זו לזו מבחינה תכנית, אלא מבחינה לשונית בלבד. החוות יאיר ראה את הפרשנות ההלכתית למילה "צריך" כפרשנות מחייבת, דהיינו מי שמפרש בענין מסוים את המילה "צריך" - לעיכובא, עליו לסבור כך גם בכל הלכה אחרת. ע"פ הבנתו זו הקשה על הטור, שבענין הלכתי אחד עולה מפסיקתו כי לשון חז"ל "צריך" משמעותה לכתחילה בלבד, ואילו לגבי הלכות אחרות עולה מפסיקתו שכאשר חז"ל משתמשים במילה "צריך" כוונתם לקבוע דין לעיכובא.

לפי הסבר זה של החוות יאיר מצאנו, אולי, סיבה שגרמה לרש"י ולרשב"ם לפרש ש"צריך לברר" הוא דין לעיכובא, שכן להבנתם, כאשר השתמשו חז"ל במילה "צריך" התכוונו לומר: "צריך ואין לו תקנה".

אמנם, אין אנו נפטרים בכך מהצורך לתרץ את הקושי הגדול שבשיטת ראשונים זו, מצד הסברה.

צמצום שיטת רש"י ורשב"ם

כך היא לשון הטור בהלכות מלוה ולוה, סי' ע':

והמלוה את חבריו בעדים אין צריך לפרעו בעדים אלא נאמן לומר פרעתך. טען ואמר פרעתך בפני פלוני ופלוני, אומרים לו הבא אותם ויעידו שצריך לברר דבריו ומיהו אם א"א לו לברר כגון שמתו העדים או שהלכו למ"ה ישבע היסת ויפטר.

הטור והב"י, שם, סוקרים את דעות הראשונים השונות בפרטי סוגיה זו, והב"י (בבה"ב) מסכם:

ולענין הלכה אם לא באו העדים או שמתו או שהלכו למדינת הים ישבע היסת ויפטר שהרי כל הפוסקים שוים בזה...

על מה שכתב הב"י שכל הפוסקים שווים בזה שאם מתו העדים או הלכו למדינת הים נפטר הנתבע - העיר "כנסת הגדולה" (בהגהותיו לב"י, סי' ע' אות ט'):

נראה דאשתמטיה סברת רש"י ז"ל... שאינו נאמן אפי' בשבועה עד שיבואו פלוני ופלוני ויעידו. ואולי כיוון שלא מצינו חבר לרש"י ז"ל - כתב שדעת כל הפוסקים שווים בזה, דסברת רש"י ז"ל כיוון דזיחידאה היא - לית דחש לה...

עוד אפשר לומר שלא כתב רבינו המחבר ז"ל שכל הפוסקים שווים בזה אלא לחלוקה שמתו העדים או הלכו למדינת הים, דס"ל דגם רש"י ז"ל אינו חולק בזה, ומ"ש שאינו נאמן אפי' בשבועה אם לא יבואו העדים בדאפשר לבוא הוא, דבדאי אפשר נאמן בשבועה. ואע"פ שרבינו המחבר ז"ל תפש בלשונו: "אם לא באו העדים או שמתו או שהלכו", ובדאי ד"אם לא באו העדים" הוא אפי' בדאפשר לבוא, דאי לא הרי הוא נכלל ב"מתו" או "הלכו" - אין בכך כלום. כיון דבשני החלוקות מודה רש"י ז"ל, וגם בחלוקה האחרת אע"פ שחולק אין הלכה כמותו...א"נ תנא והדר מפרש - "אם לא באו העדים", וה"ד "אם לא באו" - כגון שמתו או הלכו למדינת הים.

כנה"ג חידש, א"כ, שגם לרש"י דין "צריך לברר" הוא לעיכובא רק במקום שיכול היה בעל הדין לברר דבריו ולא עשה כן, אבל במקרה שמתו עדיו וכד', לא יפסיד.

בהתבוננות ראשונית ניתן היה להבין מכאן שהסיבה לכך שבעל הדין מפסיד בדינו היא משום שיש טענה כלפיו על כך שלא עמד בדיבורו, כאשר יכול היה לעמוד בו. אולי יש כאן מעין "זילותא דבי דינא", במובן זה שהבע"ד "התחייב" בפני בית הדין, ועליו לעמוד ב"התחייבות" זו, כל עוד אין מניעות חיצוניות שאינן מאפשרות לו לעשות כן.

אמנם, הבנה כזו היא מופרכת משני טעמים: לא מסתבר כלל שעל אי-עמידה ב"התחייבות" כלפי ב"ד יפסיד בעל הדין את דינו. לו היה זה ההסבר לשיטת רש"י - היה מקום, אולי, לקנוס את מי שלא עמד בדבריו, אך אין כל הגיון שיקנס בהפסד דינו. מעבר לכך, אין בהסבר זה כדי לפרוק את קושייתנו על שיטת רש"י במקום בו הביא בעל הדין עדים שהעידו לטובתו, שבזה שאלנו: דל מהכא טענותיו, הרי לפנינו עדים כשרים ומדוע לא נפסוק הדין על פיהם?

באור שיטת רש"י ורשב"ם מדין "קבלו עליהו"

יש מקום לומר שרש"י ורשב"ם הבינו כי למ"ד "צריך לברר" מתפרשים "דבריו המיותרים" של בעל הדין קבלה על עצמו, שמתחייב לעמוד בדיבורו. ביאור הדברים: מי שזקוק, מן הדין, לכת עדים, ומודיע לבית הדין שיש לו שתי כתות עדים - ה"ז קיבל על עצמו כי לא יזכה בדין אא"כ יביא שתי כתות, כפי שאמר. **למעשה, מתפרשים דבריו של בעל הדין כהסכמה להחמיר על עצמו בדיני הראיות.**

כגון זה מצאנו במשנה הסמוכה לסוגייתנו (סנהדרין כד, א):

אמר לו: נאמן עלי אבא, נאמן עלי אביך נאמנים עלי שלשה רועי בקר, רבי מאיר אומר: יכול לחזור בו, וחכמים אומרים: אינו יכול לחזור בו.

מפשטות המשנה עולה שמה שקיבל בעל הדין על עצמו - פסול - הן לדין והן לעד - מהני.

דין נוסף מצאנו במסכת שבועות (מב, א) :

ההוא דאמר ליה לחבריה: מהימנת לי כל אימת דאמרת לי לא פרענא, אזל פרעיה באפי סהדי. אביי ורבא דאמרי תרוייהו: הא הימניה.

על פי הכללים ההלכתיים הרגילים, לווה שטוען טענת "פרעתי" כנגד תביעת המלוה שיפרע את חובו (מלווה בע"פ) - נאמן. להלכה, אין הלווה צריך להוכיח את טענתו שפרע, באמצעות עדים, אף אם ההלוואה עצמה היתה בפני עדים¹⁰.

אביי ורבא חידשו, שאם הלוה הסכים לכך שהמלווה יהיה נאמן, אם יאמר שלא היה פרעון - אפילו אם יביא הלוה עדים שפרע - עדיין יהיה המלוה נאמן בטענתו שהלוה לא פרע את חובו.

מסתבר, שכשם שיכול בעל הדין לוותר לחברו על הכללים הרגילים של דיני הראיות, כך יכול הוא להחמיר על עצמו בדיני הראיות. לפי"ז, הקביעה שדין "צריך לברר" הוא לעיכובא - אין משמעותה שמצאנו פגם כלשהו בעדים. העדים, באמת, כשרים מעיקר הדין, אלא שבעל הדין קיבל על עצמו שיפסיד את דינו, כל עוד לא יעמוד ברף גבוה יותר של ראיות.

בדעת רבנן החולקים על ר"מ וסוברים שאין צריך לברר¹¹, וכן בדעת רשב"ג החולק על רבי בעניין זה צ"ל שס"ל שאין באמירת בעל הדין שיש לו ראיות נוספות, מעבר לנדרש, משום קבלה על עצמו באופן מחייב.

כך הסביר הרשב"ם בב"ב (קסט, א) את העדיפות לפסוק הלכה כרשב"ג ולא כרבי:

ואף רבי לא אמר אלא לברר - כלומר מן הדין הלכה כרבן שמעון בן גמליאל שאף רבי לא נחלק אלא משום דסבירא ליה דצריך לברר את דבריו אחרי שטען יש לי שטר ורבי מודה שאם לא טען לא היה צריך אלא חזקה לבדה וכיון דלא הואי פלוגתייהו אלא כדי לברר נראין דברין רבן שמעון בן גמליאל שאין לו להפסיד בשביל שפת יתר.

"שפת יתר" פירושה דיבור לא מחוייב, וממילא גם לא מחייב. מחלוקתם של רבי עם רשב"ג וכן של ר"מ עם חכמים היא האם נכון לפרש אמירה של בעל הדין כי בידו להביא ראיות שאינו חייב בהן, כאמירה רצינית שמהווה קבלת דיני ראיות מחמירים או שיש לראות בדבריו "שפת יתר" ותו לא.

על הסבר זה בשיטת רש"י ורשב"ם ניתן להקשות כמה קושיות:

א. במקורות שהובאו לעיל, יכול בעל הדין לחזור בו מקבלתו, אם לא קובעה באופן מספיק. כך פוסק השו"ע, ע"פ סוגיות הגמ' ודברי הראשונים, בשתי הדוגמאות, שהובאו לעיל:

מי שקבל עליו קרוב או פסול, בין להיותו דיין בין להיותו עד עליו... בין שקבל על עצמו לאבד זכויותיו ולמחול מה שהיה טוען על פיהם, בין שקבל עליו שיתן כל מה שיטעון עליו חבירו בעדות זה הפסול...אם קנו מידו על זה, אינו יכול לחזור בו. ואם לא קנו מידו, יכול

10. שבועות מא, ב: ועוד: ש"ע, חר"מ, סי' ע סעי' א. אמנם, מתקנת חכמים עליו להשבע שבועת היסט.

11. ע"פ גירסת הגמ' שלפנינו. ובהיפוך הדעות ע"פ הגירסא השנייה המובאת ברש"י.

לחזור בו עד שיגמור הדין¹².

התנה המלוה עם הלוה שיהא נאמן בכל עת שיאמר שלא פרעו, הרי זה נוטל בלא שבועה אעפ"י שטען שפרעו, אפילו היא מלוה על פה¹³.
הא דמהני נאמנות בלא קנין, דוקא בשעת הלוואה. אבל לאחר הלוואה, ולא קנו מיניה, לא משתעבד¹⁴.

בדין "צריך לברר" מדובר על "קבלה" של בעל הדין לברר את הראיות הנוספות-ה"מיותרות". לא מצאנו ש"קבלה" זו צריכה להיות מקובעת ע"י קנין, אעפ"י שמן הדין היה שלא תחייב ללא קנין, שהרי היא מחייבת אף לפני גמר דין.

אמנם, כאשר מדובר על "קיבלו עליהו" של התובע, להביא עדים נוספים, כבמשנתנו, אפשר לומר שכיוון שיש כאן ויתור שלו על המגיע לו מן הדין, גם ללא עדים אלו, ה"ז בגדר מחילה, שלא בעיא קניין¹⁵. אלא שעדיין לא מובנת דעת רבי הסובר שעל הנתבע להביא הן את עדי החזקה והן את השטר, שהרי מה שקיבל על עצמו הרי זה בגדר התחייבות כזו שבעיא קנין.

ב. האמנם שתי כתות עדים מהוות רף גבוה יותר של דיני ראיות מאשר כת אחת, והלא "תרי כמאה"¹⁶?

נראה לומר שאכן ריבוי עדים כשרים מהווה העלאה של רף הראיות. ככל שנחקרו עדים רבים יותר ונמצאו דבריהם מכוונים, מסתבר שחקר האמת מתרבה. מה שאמרו ש"תרי כמאה" אינו אלא לומר שהתורה הצריכה שני עדים כמינימום הנדרש לדיני ראיות ברוב הדינים, וממילא עדות של מאה עדים לא תכריע נגד עדות של שנים.

אמנם, ודאי שמבחינה אובייקטיבית עדות של מאה מוסיפה, לחקר האמת, ולכן כאשר קיבל על עצמו שייביא יותר עדים יש כאן קבלה משמעותית מבחינה ראייתית¹⁷.

פשוט, עם זאת, שלפירוש הא' ברש"י, לפיו גם הבאת עדים פסולים נחשבת ככרוך דברי בעל הדין - אין בכך משום העלאת רף הראיות כלל ועיקר, ולא התבאר, עדיין לפירוש זה מדוע הצורך לברר הוא לעיכובא¹⁸

12. ח"מ, סי' כ"ב סעי' א.

13. שם, סי' ע"א סעי' א.

14. שם, שם, סעי' ב.

15. עי' תודה "צריכה" (סנהדרין ו.) ובשרע ח"מ, סי' י"ב סעי' ח.

16. שבועות מב, א. ועוד.

17. סברה כזו מצאנו בגמרא, שבועות מ"ב ע"א: הוא דאל"ל לחברה: מהימנת לי כבי תרי כל אימת דאמרת לא פרענא, אזל ופרעיה באפי תלתא, אמר רב פפא: כבי תרי הימניה, כבי תלתא לא הימניה. מתקף לה רב הונא בריה דרב יהושע: תרי כמאה ומאה כתרין ואי אל"כבי תלתא, ואזל פרעיה באפי בי ארבעה, **כיון דנחית לדעות - נחית לדעות**, הנודע ביהודה (מהדורא תניינא, אהע"י סי' גז) השתמש בעקרון זה והעדף עדות של עד אחד שאמר מפי עדים רבים על פני עדות של עד אחד שאמר בשם מעטים, שכן כאשר אין אנו עוסקים בדיני עדות ממש, יש משמעות לריבוי הדעות: אם לא גלי לן הקרא בעדים דתרי כמאה הוי אמרין בכל עדות דאולינן בתר רוב דעות מכח סברא דהא יותר שכיח שמועטים משקרים מלומר דרבים משקרים רק גזירת הכתוב הוא בעדים דתרי כמאה... היוצא מזה דמה דאמרין תרי כמאה הוא גזירת הכתוב, ובזה אמרין היכא דגלי גלי והיינו היכא דמכח דין עדות באנו לדרון במקום דאיכא עדים ממש אבל היכא דפסולים או עד מפי עד מעידים לאו מדין עדות באנו כ"א בדרך ידעיה מפי שמועה בזה שבקינו אסברא החיצונה והשכל והחוש מעיד יותר יש לתלות השקר במיעוט מהמרוכב: מסתבר לומר שעקרון זה נכון גם בניד"ד, כשאנו עוסקים בהעלאת "רף הראיות" ולא בדיני עדות ה"מקוריים"

18. אכן, יש מקום, לעיתים, לשמיעת עדים פסולים ויכול הדבר להועיל לדיינים בהכרעת הדין, ועי' גם בהערה הקודמת בדברי הנודע ביהודה. אמנם, דבר זה נכון רק מצדן של הדיינים והצורך שלהם לברר הדין, אך דוחק גדול לומר שמצדו של בעל הדין קיבל על עצמו להביא עדים פסולים.

ג. ההסבר הא של הגמ' למחלוקת ר"מ ורבנן בעניין פסילת העדים העמיד את המשנה במקרה של "קבליה עליה כבי תרי". הגמ' דנה בחידוש שיש בדעות התנאים בעניין "קבלו עלייהו" במשנתנו, ביחס לדין המופיע במשנה הבאה. הסבר זה דחתה הגמ' בשל חוסר התאמה לשונית למשנה. לא כ"כ נראה שהאוקימתא של רב דימי עוסקת גם היא בדין זה של "קבלו עלייהו", והגמ' אינה מתייחסת לכך במפורש ואינה משווה זאת למשנה הבאה, כפי שכן עשתה באוקימתא הא.

קשיים אלו בהסבר זה מביאים אותנו להעדיף הסבר שונה לשיטת רש"י ורשב"ם. הסבר זה שיובא לקמן, "חף" מהקשיים הנ"ל, ואף מקבל חיזוק מדעות ראשונים נוספים.

באור שיטת רש"י ורשב"ם משום "דין מרומה"

עד כה בחנו את הדין "צריך לברר" מתוך סוגייתנו והסוגיה בב"ב, העוסקות במקרים של "טענות עודפות".

אמנם, מצאנו בהלכה את הצורך לברר, ראשית, ביחס לטענות הבסיסיות של בעלי הדין. כך פסקו שו"ע ורמ"א, בעניין זה (ח"מ סי' ע"ה סעי' א):

התובע את חברו בבית דין: מנה לי בידך, בית דין אומרים לו: ברר דברך ממה חייב לך, הלויית אותו או הפקדת בידו או הזיק ממונך, שאפשר שהוא חושב שחייב לו ואינו חייב לו. וכן הנתבע, אם משיב: אין לך בידי כלום, או: איני חייב לך כלום, צריך לברר דבריו, דשמא טועה וסובר שאינו חייב לו, והוא חייב לו. ואפילו היה חכם גדול, אומרים לו: אין לך הפסד שתשיב על טענתו ותודיענו כיצד אין אתה חייב לו. הגה: ואם אינו חצה לברר דבריו, אם נראה לדין שיש רמאות בדבר, יפסיד. ואם לאו, אלא שנראה לדין שאינו יכול לברר, וכיצא בזה, אין מחייבים אותו משום שאינו מברר דבריו, דאין אומרים לו: ברר דברך, אלא משום כדי להוציא הדין לאמתו, משום דנפיש רמאים (מרדכי פ"ק דב"מ והרא"ש בתשובה כלל ק"ז). וע"ל מה שכתבתי סי' ע"ב סי' י"ז.

לפי דברי השו"ע, הלוקחים ביסודם מהרמב"ם¹⁹, הסיבה שבית הדין מצריך את בעלי הדין לברר (=להסביר ולנמק) את טענותיהם נובעת מחשש שמא טועים הם לחשוב שהדין עמם²⁰.

לאחר שיבררו טענותיהם יוכל בית הדין להתייחס אליהן, ולהעמיד את בעלי הדין על טעויותיהם, אם יש כאלו.

הטור בסי' ע"ה מביא דעת הרא"ש החולק על הרמב"ם הנ"ל:

וא"א הרא"ש ז"ל כתב בתשובה שאין אדם צריך לברר לא פרעון מתי פרעו ובמה פרעו ולא הלואה היאך הלואה ומתי הלואה.

19. ליתר דיוק: מהאופן שבו מצטט הטור ריש סי' ע"ה את דברי הרמב"ם, שבהלכות טוען ונטען פ"ז ה"א.

20. המלמ, שם, כתב: "דברים אלו פשוטים בעצמם, ויש להם סמך... ופרק זה בורר אמרו במשנה גבי עדים ששואלין להם כיצד אתה יודע שזה חייב... והוא מחשש טעות... וכ"ש שיש להוש בבעלי דבר עצמן, שאדם קרוב אצל עצמו..."

אמנם, הטור הוסיף דין בשם תשובת הרא"ש:

ומיהו הכל לפי הענין להוציא דין לאמיתו שאם יראה לדיין שבאין ברמאות יש לו לחפש ולפשפש בין בטענת התובע בין בטענת הנתבע כדי להוציא הדין לאמיתו

והב"י, שם, הביא תשובת הרא"ש בה פסק:

נכון הדבר לברר מהיכן נתחייב לו משום דנפיש רמאי אולי מתוך דבריו תתברר רמאות וימצא שקרן בדבריו וכך אני נוהג לפסוק עכ"ל.

דעת הרא"ש היא שאין צריכים בעלי הדין לברר דבריהם מחשש טעות אלא רק מחשש רמאות, ועפ"י פסק הרמ"א הנ"ל שרק כאשר נראה לדיין שיש חשש רמאות בדין – מפסיד אותו בעל דין שלא רוצה לברר טענותיו, אך אם אינו יכול לברר אינו מפסיד בדינו רק משום שלא ברר.

נראה ששיטת רש"י ורשב"ם בסוגייתנו נובעת מההלכה של "דין מרומה", כפי שיתבאר לקמן. עלינו לראות, א"כ, את יסודות ההלכה של "דין מרומה".

המקור לכך שכאשר הדיין חושש שהדין מרומה מפסיד בעל הדין, אף שהביא ראיות לדבריו, נמצא בסוגיית הגמ' במסכת שבועות (ל, ב ו-לא, א):

מנין לדיין שידוע בדין שהוא מרומה, שלא יאמר: הואיל והעדים מעידין, אחתכנו ויהא קולר תלוי בצואר עדים? תלמוד לומר: מדבר שקר תרחק.

ע"פ גמרא זו ודברי הראשונים בסוגיה, פסקו שו"ע ורמ"א (סי' ט"ז סעי' ג):

הדיין שבא לפניו דין שידוע שהוא מרומה, לא יאמר: אחתכנו ויהיה הקולר (פי' שלשלת העון) תלוי בצואר העדים. כיצד יעשה, ידרוש בו ויחקור הרבה בדרישה וחקירה של דיני נפשות. הגה: ומכל מקום אין דינו כדיני נפשות שאם אמר באחד מן החקירות: אינו יודע, שיתבטל העדות, אלא ר"ל שיחקור בדין מרומה כל מה שאפשר (ריב"ש סימן רט"ו). אם נראה לו לפי דעתו שיש בו רמאות, או שאין דעתו סומכת על דברי העדים אף על פי שאינו יכול לפסלן, או שדעתו נוטה שבעל דין זה רמאי ובעל ערמה והשיא את העדים אע"פ שהם כשרים ולפי תומם העידו, וזה הטעם, או שנראה לו מכלל הדברים שיש שם דברים אחרים מסותרים ואינם רוצים לגלותם, כל אלו הדברים וכיצא בהם אסור לו להתוך אותו הדין, אלא יסלק עצמו מדין זה וידונו מי שלבו שלם בדבר, והרי הדברים מסורים ללב. וכשהיה רואה הרא"ש באומדנא דמוכח שהדין מרומה, היה כותב ונותן ביד הנתבע שאין לשום דיין להשתדל בדין זה.

הבנת הפוסקים בהלכה זו של "דין מרומה" היא, שיתכן מצב שבו בעל דין מביא עדים לזכותו, ומעיקר הדין היו הדיינים צריכים להכריע את הדין על פי עדים אלו, ורק משום שמתעורר בקרב הדיינים חשש, שיש כאן רמאות שאינם מצליחים לחושפה נאסר עליהם להתוך את הדין. הרא"ש אף סובר שכאשר יש "אומדנא דמוכח" לרמאות, אף שאין לכך ראיה חותכת – לא ישתדל בדין שום דיין, ונמצא שמפסיד בעל הדין.

נראה לומר, שרש"י ורשב"ם הבינו שגם הצורך לברר "טענה עודפת" נובע מהחשש לרמאות. העובדה שבעל הדין לא עמד בדיבורו להביא שתי כתות עדים (לכל אחד משני הפי שברש"י, כדאית ליה) מעוררת חשד כלפי טענותיו. אין זה אומר בהכרח שאנו חושדים שהעדים שהעידו לפנינו הם רמאים. כפי שראינו לעיל בהלכה זו של דין מרומה, אף שלא הוכחה פסלות העדים, אנו חוששים ש"בעל דין זה הוא בעל ערמה והשיא את העדים אע"פ שהם כשרים, ולפי תומם העידו."

אמנם, בדרכי אין כללים ברורים מהו דין מרומה ומה אינו כזה, אך כאן, למד" צריך לברר", נמסר כלל לבית הדין, ועל פיו כאשר בעל דין הכריז שיש לו ראיות, שלא היה חייב בהבאתן, ולבסוף לא הביאן - יש לחשוש שמא הוא משקר²¹.

הבנת כנה"ג בדברי רש"י, כפי שהובאה לעיל שהצורך לברר הוא לעיכובא רק כאשר יכול היה בעל הדין להביא את העדים ולא עשה כן מתאימה מאוד להבנתנו שיסוד הדין הוא החשש לרמאות, שכן ברור שחשש זה מוסר כאשר לא היה באפשרותו של בעל הדין להביא את העדים. כך פסקו בפירוש הרא"ש והרמ"א שהבאנו למעלה, שאם נראה לדיין שאין בעל הדין יכול לברר אין מחייבים אותו משום כך.

לפי הסבר זה אפשר להבין גם את פי' א' ברש"י בסוגייתנו²², שאף הבאת עדים פסולים מהווה עמידה בצורך לברר, שכן יתכן בהחלט שבעל הדין עשה כמיטב יכולתו לעמוד ב"התחייבותו", ובכך הסיר מעל עצמו את החשד לשקר, אלא שאח"כ התברר שעדיו הנוספים היו פסולים. אמנם, ניתן עדיין לומר שהעובדה שהביא עדים פסולים אינה מסירה את החשש לרמאות ואפשר שזו המחלוקת בין שני הפירושים שברש"י.

חיזוק גדול להבנתנו בשיטת רש"י ורשב"ם נמצא דוקא בדבריהם של ראשונים אחרים - הרמב"ם והרמ"ה - שלמדו את מהלך סוגייתנו באופן שונה מאוד מרש"י.

כפי שהבאנו בפתח הדברים, למדו רש"י ועוד ראשונים רבים שהאוקימתא של רב דימי, על פיה מח' התנאים הנובעת מהשאלה אם "צריך לברר" - מוסבת על האוקימתא הקודמת לה בגמ', המעמידה את המשנה במקרה ש"בא הוא ואחר לפסולן".

לעומת זאת, הרמב"ם והרמ"ה, כל אחד לפי דרכו למדו כי דבריו של רב דימי הם הסבר ישיר למחלוקת ר"מ ורבנן וללא קשר לאוקימתא הקודמת בגמ'.

21. עי' בחי' מהר"ם שיק לסוגייתנו, שם הביא הסבר דומה וקשר לדין "הוחזק כפרן" (נראה גם בסוף דברי תורה "אלא" בב"ב קצ"ג). אנו נקטנו במאמרנו שדין צריך לברר, לרש"י ולרשב"ם הוא "סעיף" בדין הכללי של צריך לברר. לכן העדפנו את ההגדרה של דין מרומה, שהוזכרה בדברי הפוסקים, כמובא למעלה, כעניין מהותי בצורך העקרוני של בעלי הדין לברר דבריהם. כ"כ יש להוסיף כי דין "הוחזק כפרן" נוגע לטענות בעל הדין, אך לא לכשרותם של העדים, שהרי אם יבואו עדים לטובתו, אף לאחר שהוחזק כפרן בטענותיו, יקבלו את דבריהם, מה שאינו נכון במקרה של דין מרומה.

22. זאת לעומת ההסבר הקודם, מדין "קיבלו עליהו", על פיו התקשינו מה משמעות קבלה עצמית של עדות יתירה, אם די בהבאת עדים פסולים, שהרי אין בכך משום העלאת דף הראיות.

כך כתב הרמב"ם בפירושו למשנתו:

ומה שאמר זה פוסל עדיו של זה וזה פוסל עדיו של זה, אין מחלוקתו עם החכמים במי שהביא שני עדים שיעידו לו בדבר מן הדברים שבעל דינו יפסול אותם ושומעין לו, כי זה מבואר שאין שומעין לו אלא אם הביא ראיה שהם קרובים או פסולים, אבל מחלוקת רבי מאיר עם חכמים כשיתבע ראובן לשמעון שיש לו אצלו ממון והביא ראובן שני עדים והעידו שהוא כדבריו, אחר כך הביא שני עדים אחרים והעידו גם כן כמו עדות השני עדים הראשונים, ואם טען שמעון ואמר אלה הארבעה עדים פסולים רבי מאיר אומר שומעין לו ונאמר לראובן הבא ראיה שהם כשרים, **לפי שאתה לא היית מביא עדים אחר עדים על ענין אחד בעצמו, אלא שאתה יודע שיש בהן מי שאינו כשר לעדות**, ואנחנו לא נדע איזו כת מהם הפסולים אם הם הראשונים או הם האחרונים, אם כן יש לך לקיים הכשרות באחת הכתות. וחכמים אומרים אין אנו חוששין בהביאו עדים אחר עדים, לפי שלא עשה זה לפי שאחד מהן פסול אלא לחזק טענתו ולהודיע כי זה ידוע אצל רבים, ואין שומעין לשמעון אלא אם בירר הדבר שיש בהם פסול.

נראה בבירור שהרמב"ם בחר לפרש את משנתו ע"פ האוקימתא של רב דימי, אלא שפירשה באופן שונה לחלוטין ממה שהבנו עד כה. המשנה עוסקת במקרה בו כבר הביא בעל הדין שתי כתות עדים לזכותו. בעל הדין שכנגדו מבקש לפסול את העדים שהובאו אך ורק משום שהעובדה שבעל הדין הביא יותר עדים מכפי שהוא נצרך, מעוררת חשד כי הוא מרמה ונעזר בידועין בעדי שקר. ר"מ סובר שעליו לברר מי משתי הכתות היא השקרנית ואם לא יעשה כן - יפסיד.

אמנם, הרמב"ם למד את מהלך הסוגיה באופן שונה מרש"י, אך העובדה כי מצאנו דעה מפורשת בראשונים שהסברה העומדת בבסיס הצורך לברר את ה"טענה העודפת" היא החשש לרמאות - מחזקת את הבנתנו בדעת רש"י והרשב"ם.

גם מהסבר הרמ"ה בסוגיה עולה כי החשש לרמאות הוא העומד בבסיס הצורך לברר את ה"טענות המיותרות":

כי אתא רב דימי אמר ר' יוחנן לא תוקמי בפסלות ממש כלל, לא בבא הוא לבדו לפוסלן ולא בבא הוא ואחר לפוסלן, אלא כגון דאמר לא ניחא לי לקבולי עלי סהודא דהאי סהדא, ומחלוקת בשתי כתי עדים, כגון שאמר בעל דין שתי כתי עדים יש לי ומביא כת ראשונה. ר"מ סבר צריך לברר דבריו, ולהביא כת שניה ואם לא הביא אינו נידון בכת ראשונה לבדה, **דמצי בעל דיניה למימר כי היכי דאמרת דהוון לך שתי כתות ולא אשכחת אלא חדא הך כת נמי דאייתית שקרנית היא**. ורבנן סברי אינו צריך לברר דבריו ודי בכת ראשונה... אבל בכת אחת דברי הכל אינו יכול לומר לו איני מקבל עלי כתי זו עד שתביא כת שניה, דכיוון דכשרין נינהו לאו כל כמיניה למיפסלינהו.

הרמ"ה דוחה את אפשרות ההבנה של רש"י שדברי רב דימי מוסבים על האוקימתא של ר' אלעזר. הבנתו שונה גם מהבנת הרמב"ם, שכן לדבריו מדבר רב דימי על מקרה בו הביא

בעל הדין רק כת עדים אחת לזכותו. אך גם לדעת הרמ"ה הסברה העומדת בבסיס הצורך לברר היא החשש לרמאות של הנתבע. העובדה שהנתבע אמר כי יש לו שתי כתות עדים, ובכל זאת הביא לבסוף רק כת אחת מעוררת חשד שמא גם אותה הכת שהביא היא כת שקרנית.

יש לציין שהרמב"ם הרחיק לכת עוד יותר מרש"י ומהרמ"ה בסברה זו, שהרי רש"י והרמ"ה סוברים שבעל הדין חשוד כמשקר משום שלא עמד ב"התחיבותו" להביא עדים נוספים. הרמב"ם, לעומתו, מדבר על מקרה בו בעל הדין הביא ראיות טובות לדבריו אלא שעצם העובדה שהביא ראיות יותר מן ה"נדרש" מעוררת חשד כלפיו.

כמו-כן, יש לשים לב שהרמב"ם והרמ"ה מדברים בפירוש על חשד שהעדים עצמם משקרים, ואילו בדעת רש"י הסברנו לעיל שיתכן שרק בעל הדין הוא רמאי ובעל ערמה והעדים עצמם העידו בתום לב.

ע"פ הסברנו זה בהבנת רש"י ורשב"ם, יש לבאר את סברת התנאים האומרים ש"אין צריך לברר"²³: ניתן לומר שלדעת תנאים אלו, אי עמידה ב"התחיבות" להביא ראיות נוספות אינה מחשידה עדיין ברמאות.

אמנם, אפשר לומר שאף למ"ד אין צריך לברר, לו ברור היה כי אכן בעל הדין התכוון מתחילה להבאת עדים נוספים, ולבסוף לא עשה כן (ולדעת כנה"ג איירי שהיה בידו לעשות כן) אכן היה הדבר הופך את הדין ל"דין מרומה". אלא שלדעת תנאים אלו אין להתייחס כלל לדבריו הראשוניים של בעל הדין ברצינות, שכן אף הוא לא אמרם אלא מן השפה ולחוץ. הסבר זה נראה נכון יותר ע"פ דברי הרשב"ם שהובאו לעיל, המנמקים את הפסיקה שאין צריך לברר משום ש"אין לו להפסיד בשביל שפת יתר". לדבריו הכוונה בביטוי "שפת יתר" - חוסר רצינות באמירה, היינו שאין לחשוד בו ברמאות, כיוון שלא התכוון ברצינות לדבריו. אולם, לו יצויר שכן אמר את דבריו ברצינות ודברים אלו הם מעוררי חשד, מה לי בכך שלא היה חייב לאמרם. אדרבה, פעמים רבות החשד כי פלוני אינו מהימן נובע מתוך דברים שלא מחוייב היה לומר.

הסבר מחלוקת רש"י ורשב"ם עם רבנו תם ושאר ראשונים

רש"י ורשב"ם סוברים שהצורך לברר הוא לעיכובא. לדעת ר"ת וראשונים נוספים חיוב זה הוא רק לכתחילה.

אמנם, מצאנו בתשובת מהר"ח אור זרוע (סי' ר"נ) שיש מצבים בהם גם ר"ת יודה שהצורך לברר הוא לעיכובא. תשובה זו גם מחזקת את הבנתנו שההסבר לשיטת רש"י ורשב"ם הוא מטעם "דין מרומה":

23. כפי שבארנו, לעיל, את סברתם, ע"פ ההסבר של "קבלו עליהו".

ראובן טען שמעון חייב לי ליטרא. והשיב שמעון במה נתחייבתי לזו? יבררו וראובן השיב לא אברר האך נתחייב לי, אך יש עדים כשירים שהוא חייב לי, יצו ב"ד שיחרימו על ככה ואמצא עדים והוכשר דבר זה לפנינו. והשיב שמעון איני חייב לו אפילו פרוטה...

אני איני כדאי ששאלתם לי, ברם דעת תלמיד נוטה שצריך לברר או יחרימו והעד' יאמרו האך נתחייב שמעון לראובן הליטרא. כי יש לי לירא שהוא והעדים סבורים שנתחייב לו ואינו חייב כדברי ר"ת זצ"ל ומה שהביא אבי העוזרי זצ"ל מפ"ק דב"מ, דאין צריך לפרש מדקמשיני (ו, א) שמה מלוה יש לו עליו? כל דאין ראה משם דאבי תירץ מתני ובימי המשנה וזאי עדיין לא ניתקן שצריך לפרש עד דקניא דרבא...

על כן נראה לי כך הדין שיחרימו ב"ד עבור העדות ויפרשו העדים האך נתחייב שמעון לראובן אותה ליטרא...ואם אין ראובן יכול למצוא עדים אז שמעון פטור בלא שבועה כמו שפסק רבינו שלמה זצ"ל פרק זה בורר (כג, ב) ורבינו שמואל זצ"ל פ' פ' גט פשוט (קסט, א) כך צריך לברר ואם לא ברר הפסיד. **ואעפ"י שר"ת זצ"ל חולק ופי' דלמ"ד צריך לברר אם לא ברר לא הפסיד? זהו דוקא היכא שטען דבר שאינו צריך כגון יש לי ב' כיתי עדים או שטר וחזקה שלא היה צריך כי אם לכת אחת או לחזקה כפרשב"ם זצ"ל פ' גט פשוט למ"ד אין צריך לברר וז"ל כדאי דברי רשב"ג שאין לו להפסיד בשביל שפת יתר עכ"ל.** **משמע דאם לא טען שפת יתר כגון שאמר יש לי כת אחת אם לא ברר הפסיד. ואפילו לרשב"ג בזה וידה ר"ת זצ"ל.** ואפי' פליג היה מורינו רבינו מאיר זצ"ל נוהג כל מקום שנחלקו הגאונים דלא מפקינן ממונא, ושבועה - אפוקי ממונא הוא, אם לא ירצה לשבע.

נראה ממהלך דבריו של מהר"ח אור זרוע ש"צריך לברר" של סוגייתנו הוא "טעוף" בעקרון הבסיסי של "צריך לברר".

ביאור הדברים: בתחילת תשובתו הביא מהר"ח אור זרוע את דברי ר"ת העוסקים בצורך העקרוני של בעל הדין לברר דבריו²⁴. אמנם, הנימוק המפורש בדבריו הוא חשש לטעות, אך נראה שכוונתו לכלול בזה גם חשש לרמאות, שהרי הזכיר בהקשר זה את המקרה של "קניא דרבא"²⁵. בהמשך תשובתו דן המהר"ח אור זרוע במחלוקת רש"י ורשב"ם עם ר"ת האם הצורך לברר "טענות עודפות" הוא לעיכובא או לא, וכתב שר"ת יודה במקום שאינו מוגדר כ"שפת יתר", שצורך זה הוא לעיכובא.

נראה, א"כ שסברתם של רש"י ורשב"ם נובעת גם היא מהחשש לשקר, בו עסק החלק הראשון של התשובה, אלא שלגבי טענות שלא אמור היה בעל הדין לטעון חולק ר"ת על רש"י ורשב"ם וסובר שהצורך לברר טענות אלו אינו לעיכובא, ואילו לגבי טענות שאינן "עודפות", כגון הצורך של התובע להסביר מדוע הנתבע חייב לו ממון, סובר ר"ת שאם לא ברר טענותיו - יפסיד.

אמנם, אין ללמוד מהנ"ל בהכרח, כי מה שמצריך ר"ת לברר "טענה עודפת", לכתחילה, גם הוא מחמת החשד. להלן ננסה להבין פסיקה זו של ר"ת ולעמוד על שרש מחלוקתו עם רש"י

24. דברים אלו של ר"ת הובאו בפירוט בפסקי אור זרוע לב"מ, דף ו, סי' י"ד-ט"ז, ע"ש. מעניין לציין שהוקא בשם רש"י מובא שם פסק שאין צריך הנתבע לברר כיצד פרע וכד', ומשמע שאפי' לכתחילה אינו צריך לעשות כן (והשווה לפסק רשב"ם בב"ב ק"ע ע"א). אנו דנים במאמר בחסבר רש"י ורשב"ם למ"ד "צריך לברר" ולא בפסיקתם ההלכתית.

25. נדרים כ"ה ע"א: "הוא גברא דהוה מסיק בחבריה זוזי, אתא לקמיה דרבא, א"ל ללוה: זיל פרע לי, א"ל: פרעתין, א"ל רבא: א"כ, זיל אשתבע ליה דפרעתיה. אזל וייתיי קניא ויהיב זוזי בגויה, והוה מסתמין ואזיל אתי עליה לבי דינא. אמר ליה למלוה: נקוט האי קניא בידך, נסב ס"ח ואשתבע דפרעיה כל מה דהוה ליה בידיה. הוה מלוה רגז ותברה להווא קניא, ואשתפך הנהו זוזי לארעא, ואשתכח דקושטא אשתבע".

ורשב"ם. נראה שניתן להסביר את מחלוקתם בשתי דרכים עקרוניות:

א. אפשר לומר שר"ת מסכים לסברות שהבאנו בבאור שיטת רש"י ורשב"ם ("קבלו עלייהו"; "דין מרומה") אלא שאותן הסברות שהבנו עד כה שגורמות לצורך בברור שהוא לעיכובא, גורמות לדעת ר"ת רק לצורך של "ברור לכתחילה". אמנם, בהתבוננות ראשונית דרך זו קשה מאוד, שכן אם דברי בעל הדין מהווים קבלה על עצמו להחמיר את דיני הראיות לא מובן מדוע אין זה לעיכובא, ואם דבריו אינם מהווים קבלה כזאת מדוע עליו לבררם לכתחילה. כן יש לשאול גם להסבר מטעם "דין מרומה". אם גם לדעת ר"ת הצורך לברר הוא מטעם זה מדוע אין זה לעיכובא. ומאידך, אם אין דבריו של בעל הדין מעוררים חשש לרמאות, מדוע עליו לבררם לכתחילה.

ב. אפשר לומר שלדעת ר"ת יסוד דין הברור שונה לחלוטין מאשר לדעת רש"י ורשב"ם. לפי"ז הצורך לברר לכתחילה אינו נובע לא מדין "קבלו עלייהו" ולא מטעם "דין מרומה". כמובן, ע"פ דרך זו יש למצוא סברה חדשה לדעת ר"ת²⁶.

נבחן את הדברים, תחילה, לפי ההסבר שהצורך לברר נובע מחשש לרמאות:

דרך א'

נראה שאפשר לומר כי הראשונים חלוקים ברמת החשש לרמאות הקיימת בניד"ד. לדעת רש"י ורשב"ם יש כאן "אומדנא דמוכח" שבעל הדין משקר, שכן יכול היה להביא ראיה נוספת, כפי ש"התחייב", ולא עשה כן. לעומת זאת, לדעת ר"ת יש כאן, אמנם חשש לרמאות, אך לא "אומדנא דמוכח". בית הדין יחייב את בעל הדין להתאמץ ולהמציא את הראיות הנוספות, אך אם לא יעשה כן "יאלץ" להכריע לפי הראיות שהובאו, שכן אין כאן "חשש כבד" לרמאות. חלוקה עקרונית כזאת הבאנו כבר, למעלה בשם שו"ת הרא"ש שבמקום שיש "אומדנא דמוכח" לרמאות, היה עושה כדי שלא ישתדל שום דיין בדיון, משא"כ במקום של חשש קטן יותר רק היה מסתלק בעצמו מן הדין.

דרך ב'

אפשר לומר שסברת ר"ת היא שסדר הדין התקין מחייב יחס רציני של בעלי הדין לדברים הנאמרים על ידיהם תוך כדי הדין בבית הדין. יש טענות שגורמות לבעל דין להחשב כ"הוחזק כפרן", ויש טענות שמעוררות את הדיין לחשוב שיש רמאות כלשהי בדיון. אמנם, יש טענות שאינן מעוררות חשדות שכאלו, אך הן מחייבות, לכתחילה, את בעל הדין לבררן, מעצם העובדה שאמרן בפניו ב"ד. אמירת טענות שמאומה לא עומד מאחוריהן ה"ז מעין "זילותא דבי דינא". כמובן, זו אינה סברה שבשלה יכול בע"ד להפסיד את דינו, שכן לא נמצא כאן פגם בדבריו ביחס לדין הספציפי המדובר, אלא לכל היותר "פגם" ביחסו לעצם מעמד הדין. **עליו להתאמץ לכתחילה להעמיד את דבריו, כחלק מהצורך להתייחס באופן רציני למעמד הדין.**

26. לעיל (הע' 8) הערנו, שר"ת לא הקשה על רש"י ורשב"ם, כפי שהקשנו לעיל, שלא יעלה על הדעת שלא לקבל דברי העדים הכשרים, רק משום פגם כלשהו בטענת בעל הדין. לדברינו עתה, ניחא, שכן ודאי מודה ר"ת שכאשר יש "דין מרומה" אין פוסקים על פי העדים, אלא שלדעתו אי עמידה של בעל הדין, בטענה עודפת שטען, אינה גורמת לדין מרומה" הסברה שבשלה צריך לכתחילה לברר אינה מטעם זה כלל אלא מטעמים אחרים. ע"י לקמן בגוף המאמר.

לפי ההסבר של "קבלו עליהו" קשה יותר להבין מדוע לא יפסיד את הדין אם יש בדבריו משום קבלה על עצמו, ונראה דוחק לומר שדבריו היו שמקבל על עצמו, לכתחילה בלבד, להביא ראיות נוספות. חילוק כזה ניתן לעשות בחשש לרמאות, שכן אלו הן סברות של בית הדין, אך קשה יותר לומר "חילוקים" כאלו בדעתו של בעל הדין.

לפי הסבר זה נוח לנו, אם-כן, לומר כדרך ב' שדעת ר"ת וסיעתו נובעת מסברה שונה לחלוטין מזו של רש"י ורשב"ם.

אמנם, מדקדוק בפשט דברי התוס' בב"ב, נראה להכריע, שגם לפי ההסבר של "דין מרומה" - סברת ר"ת שצריך לברר לכתחילה "טענות עודפות" אינה קשורה כלל לסברות של רש"י ורשב"ם.

ביאור הדברים: ר"ת סובר שיש לברר כדי "להעמיד על האמת", אך מאידך אומר ש"אין סברה שיפסיד בחינם אם לא יוכל לאמת דבריו שלא היה צריך לטעון". הלשון "יפסיד בחינם" אינה נראית מתאימה כלל ועיקר ל"חשש מוגבל לדין מרומה", שכן די בחשש ואפי' קטן כדי שלא נגדיר זאת "בחינם". אשר על כן, נראה לומר שאכן הסיבה לכך שצריך לברר, לדעת ר"ת, נובעת מסיבה שונה לחלוטין מסיבותיהם של רש"י ורשב"ם. לעיל העלנו אפשרות שהסברה היא מעין "זילותא דבי דינא".

אחרי עומדי על עיקרי הדברים ראיתי שזכיתי לכוון בעיקר הסברה של רש"י ורשב"ם לדעתו של הגאון הרב אברהם ארלנגר שליט"א, מחבר ספר "ברכת אברהם"²⁷.

שם גם כתב כדבר פשוט שסברתו של ר"ת נובעת מסיבה שונה לחלוטין מאשר סיבותיו של רש"י. דעת ה"ברכת אברהם" היא כי סברת ר"ת היא שעל בית הדין מוטל לעשות את מקסימום הברור שהוא יכול, ולכן, לכתחילה, כאשר שמע מבעל הדין שיש לו ראיות נוספות, על בית הדין לברר!²⁸

27. "ברכת אברהם" לסנהדרין, עמ' ס"ח. ועי' שם עוד שע"פ דיני "דין מרומה", בעל הדין מפסיד את הדין, כאשר יש חשש לרמאות, בא' משתי אפשרויות: כאשר הביא עדים להוציא ממון, שכן ב"ד לא יוציאו ממון במקום של חשש שקר או כאשר טענת בעל הדין התערערה בעקבות החשש לשקר, כגון שטען שפרע בפני פלוני ופלוני ולא הביאם, שנתערערה טענת "פרעתי", שהיה נאמן בה עד כה ונתרה עליו "חזקת החיוב" לפרוע חובו. לעומ' כשאירי ב"עדים להחזיק" ודאי לא נאמר שיפסיד את דינו בשל חשש שקר, שכן ב"ד אינו מוציא ממון בשל חשש לרמאות.

28. אמנם, יש להעיר ממשנה ערוכה במסכת ר"ה (פ"ב מ"ז) לגבי עדות החדש: "...אם נמצאו דבריהם מכוונים עדותן קיימת ושאר כל הזוגות שואלין אותם ראשי דברים לא שהיו צריכין להן אלא כדי שלא יצאו בפחי נפש בשביל שיהו רגילים לבא." לפי המתבאר לעיל צריך להבין מדוע לא העדיף בית הדין לקבל עדים נוספים, כדי לברר את אמיתות המולד בצורה ברורה יותר. אמנם נראה שיש לחלק בין עדות החדש לבין שאר עדויות, שכן בעדות החדש ההזדקקות לעדים אינה דוקא כדי לברר את המציאות, שהיתה ידועה לחכמים ע"פ החשבון (שם, משנה ח') אלא שיש הלכה שיקודש החדש ע"פ הראיה, ולזה די בכך עדים אחת.

סיכום

כאשר טוען בעל דין טענה מיותרת, שיכול היה לזכות בדיון מבלעדיה - חלקו תנאים האם הוא צריך לברר דבריו ולהוכיח טענתו בפני בית הדין.

בדעת מ"ד "צריך לברר" נחלקו הראשונים: רש"י ורשב"ם סבורים, שאם לא יברר יפסיד בדיון, ואף שיש לו עדים המעידים לזכותו. לדעת רי"ף, ר"ת וראשונים נוספים הצורך לברר הוא רק לכתחילה, אך אם לא יעשה כן - לא יפסיד.

בהסבר שיטת רש"י ורשב"ם, שהצורך לברר הוא לעיכובא (למ"ד), הצענו שתי אפשרויות:

א. מדין "קיבלו עלייהו".

ב. משום "דין מרומה".

העדפנו את ההסבר השני הן משום שיש כמה קושיות על ההסבר הראשון והן משום שהפוסקים בדבריהם כורכים את הדיון ש"צריך לברר" עם ההלכה של "דין מרומה".

בהסבר שיטת ר"ת המצריך לכתחילה לברר את ה"טענה העודפת" העדפנו לומר כי אין זה נובע כלל מהסיבות הנ"ל אלא מסיבות כלליות יותר: נתינת תוקף מחייב לנאמר בפני ב"ד ע"י בעלי הדין, והצורך של בית הדין, מצדו שלו לברר הדין כמיטב יכולתו.

ראינו גם כי המחלוקת שבין הראשונים מצומצמת ממה שנראה במבט ראשון, דהיינו שרש"י ורשב"ם מודים לר"ת שאם לא יכול היה בעל הדין לברר "טענתו העודפת" לא יפסיד משום כך בדיון. ואילו ר"ת יודה לרש"י ולרשב"ם שכאשר לא היו דברי בעל הדין בבחינת "שפת יתר", יפסיד בדיון, אם לא יבררם.